

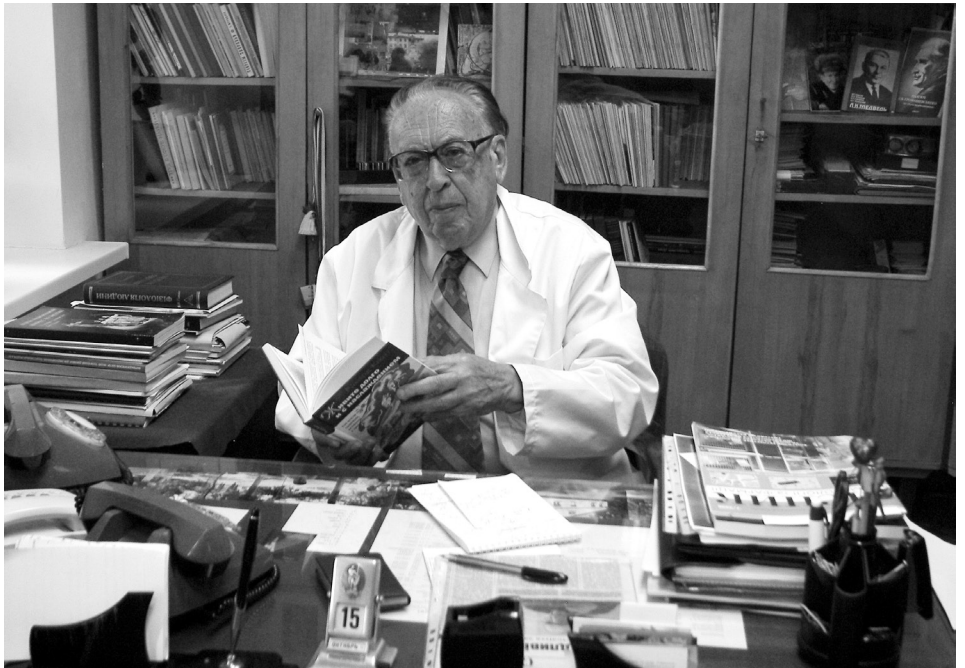
ЮВІЛЕЇ

СЛОВО ПРО ВЧИТЕЛЯ, СТАРШОГО ДРУГА ТА НАСТАВНИКА

**ДО 95-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ТА 70 РОКІВ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ВИДАТНОГО ВЧЕНОГО В ГАЛУЗІ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ МЕДИЦИНИ ТА
ТОКСИКОЛОГІЇ АКАДЕМІКА НАМН УКРАЇНИ І. М. ТРАХТЕНБЕРГА**

Дмитруха Н. М., Короленко Т. К., Краснокутська Л. М.

Державна установа «Інститут медицини праці імені Ю. І. Кундієва Національної академії медичних наук України», м. Київ

Нехай навіть людина від природи і має прекрасні властивості і мудрість — вона повинна ще отримати мудрого вчителя і слідувати йому, вона повинна обирати собі в друзі хороших людей і дружити з ними.

*Сюнь-Цзи,
філософ Стародавнього Китаю*

Нещодавно шановний Ісаак Михайлович Трахтенберг — видатний учений, академік НАМН України, член-кореспондент НАН України, лауреат Державної премії в галузі науки і техніки, заслужений діяч науки і техніки України, один з провідних українських фахівців з профілактичної медицини, токсикології, медичної екології, активний громад-

ський діяч відсвяткував свій славетний ювілей. Багато привітань, теплих слів і побажань у цей знаменний день він отримав від своїх колег, друзів, рідних і чисельних учнів.

Слід зауважити, що серед його учнів багато українських учених гігієністів, токсикологів, профпатологів і фармакологів (понад 60 докторів і кан-

дидатів наук). Усі вони могли б бути співавторами цієї статті, тому автори свідомі в тій відповідальності, яку взяли на себе, «узурпувавши» право виступити від імені всіх учнів нашого дорогого й шанованого Вчителя, наукового наставника, вірного старшого друга, адже багато років працюють під його керівництвом у лабораторії промислової токсикології і гігієни праці при використанні хімічних речовин.

Не випадково на початку статті як епіграф ми навели вислів одного з філософів Стародавнього Китаю — Сюнь-Цзи про те, що людина в житті повинна мати мудрого вчителя і хороших друзів і тоді життя буде успішним. У цьому сенсі Ісаак Михайлович є взірцем, оскільки в його житті було багато мудрих учителів і хороших людей та вірних друзів, з якими підтримував і підтримує добрі дружні стосунки. Він завжди з повагою відноситься до своїх попередників, а його книга «Слово об alma mater, еє выпускниках, учителях и мудрых предшественниках» — справжня ода вчителям. Думаємо, що висловимо загальну думку про те, що нам, його учням, пощастило вчитися та працювати під керівництвом доброго й мудрого педагога, ерудованої і творчої особистості, одного з фундаторів «Київської наукової школи профілактичної токсикології».

Але цього мого б і не статися, аби не доленосне рішення, яке прийняв студент філологічного факультету Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка Ісаак Трахтенберг, коли після завершення першого року навчання вирішив кардинально змінити свій шлях і перевестися до Київського медичного інституту імені академіка О. О. Богомольця. Це був здавалося б ризикований крок, проте, як показав подальший розвиток подій, такий вчинок був виправданим і доленосним.

Закінчивши в 1946 році з відзнакою медінститут, молодий лікар вступив до аспірантури на кафедрі гігієни праці. Саме на цій кафедрі розкрився його талант дослідника і почався шлях у велику науку під керівництвом відомого токсиколога і гігієніста, у подальшому академіка АМН СРСР Льва Івановича Медведя. Результати виконаного аспірантом дослідження були узагальнені в кандидатській дисертації «До токсикології органічних сполук ртуті — етилмеркурфосфату і етилмеркурхлориду», яку він захистив у 1950 році. Проблема ртутної інтоксикації було розширено у подальших дослідженнях. У 1964 році сумлінний викладач і активний науковець І. М. Трахтенберг успішно захистив докторську

дисертацію на тему «Мікромеркуріалізм як гігієнічна проблема» і згодом був обраний на посаду професора кафедри. У 1966 році йому було присвоєно звання професора. Наукові дослідження, представлені в дисертації, слугували фундаментом для подальшої розробки проблеми впливу на організм екзогенних факторів хімічної природи малої інтенсивності, яка проходить червоною ниткою через всю його наукову діяльність.

Через два десятки років доктор медичних наук, професор, талановитий педагог і прекрасний лектор Ісаак Михайлович Трахтенберг у друге змінив звичний ритм і стиль життя: взяв на себе організацію та керівництво науково-дослідної лабораторії промислової токсикології і гігієни праці при використанні хімічних речовин Київського інституту гігієни праці та профзахворювань МОЗ України (нині ДУ «Інститут медицини праці імені Ю. І. Кундієва НАМН України»).

З переходом до Інституту вчений не тільки продовжив експериментально-токсикологічну і клініко-гігієнічну розробку проблеми «ртутної небезпеки» у традиційному плані, а й змінив акценти в бік вивчення впливу ртуті та її сполук як глобальних забруднювачів довкілля, тобто в сферу медичної екології, що знайшло відображення в монографії «Ртуть та її сполуки в навколишньому середовищі (гігієнічні та екологічні аспекти)» (1990 р.). За короткий час новостворена лабораторія промислової токсикології виросла як у кількісному, так і якісному відношенні, зміцніла її інструментальна база, були засвоєні та впроваджені нові методики дослідження. Згодом співробітниками лабораторії на чолі з її керівником були налагоджені науково-творчі контакти зі спорідненими підрозділами інститутів гігієнічного профілю України, Росії, Білорусії, Прибалтики та Кавказького регіону. Отже, лабораторія зайняла гідне місце серед відомих токсикологічних лабораторій бувшого СРСР, а її керівник був одним з визнаних лідерів серед колег-гігієністів, токсикологів, профпатологів та медичних екологів.

Колектив лабораторії промислової токсикології під керівництвом академіка І. М. Трахтенберга вже понад 45 років успішно розробляє актуальні проблеми медицини праці, профілактичної токсикології, медичної екології. Слід зауважити, що з перших кроків у лабораторії на практиці була реалізована «тріада», про яку наголошував видатний вчений М. С. Правдін, — це органічне поєднання експерименту, клінічних і

гігієнічних досліджень. Українські науковці успішно та ефективно розвивають всі її складові.

Як на початку діяльності лабораторії, так і сьогодні її керівника — академіка НАМН України І. М. Трахтенберга відрізняє загострене почуття нового. Він один з перших серед вітчизняних гігієністів-токсикологів відреагував на появу в оточенні людини такого небезпечного фактора, як полімери, які на той час почали широко впроваджуватися в промислове виробництво, будівництво та побут. Підсумком виконаних наукових досліджень стала колективна монографія «Токсикологічна оцінка летючих речовин, що виділяються з синтетичних матеріалів» (1968 р.), що вийшла за його редакцією.

При розробці широкого кола теоретичних і практичних питань профілактичної токсикології увага приділяється проблемі фізіологічної норми, оскільки дослідники постійно стикаються з питанням — що є критеріями «норми», адаптації, передпатології та патології, які розвиваються в організмі при впливі несприятливих чинників виробничого та навколишнього середовища. Під керівництвом Ісаака Михайловича його учнями виконані чисельні наукові експериментальні та натурні дослідження, результати яких знайшли відображення в низці публікацій, у тому числі в монографіях «Показатели нормы у лабораторных животных в токсикологическом эксперименте» (1978 р.) та «Основные показатели физиологической нормы у человека» (2001 р.).

У 1980—1990 роках із загальних і окремих проблем токсикології, гігієни і медичної екології І. М. Трахтенбергом опубліковано понад 500 робіт, у тому числі 29 монографій і посібників. Серед них «Методы изучения хронического действия химических и биологических загрязнителей» (1987 р.), «Химические факторы производственной среды и сердечно-сосудистая система» (1992 р.), «Тяжелые металлы во внешней среде: гигиенические и экологические аспекты» (1995 р.).

Одним з фундаментальних наукових напрямів лабораторії є дослідження токсичної дії важких металів — небезпечних забруднювачів виробничого і навколишнього середовища. Виконано низку комплексних токсиколого-гігієнічних досліджень з вивчення впливу на організм сполук таких важких металів, як ртуть, свинець, кадмій, марганець, мідь, хром, кобальт з урахуванням малих доз і концентрацій. Отримані вагомі наукові результати, а саме:

досліджено особливості токсичної дії важких металів, визначено критерії кардіо-вазотоксичної, імунотоксичної дії похідних свинцю, ртуті, марганцю, кадмію; обґрунтовано загальні критерії оцінки вікових особливостей адаптаційно-захисних реакцій і патологічних процесів. Науково обґрунтовано, експериментально та клінічно підтверджено ефективність застосування унітіолу, сукцимеру, альфаліпоєвої кислоти, пектинів, кверцетину, глутаргіну як засобів профілактики негативного впливу важких металів на організм. У 2002 році за цикл робіт «Важкі метали як шкідливі для людини забруднювачі довкілля України: медико-екологічні дослідження, обґрунтування і досвід запровадження профілактичних заходів» Ісаак Михайлович разом з Юрієм Іллічем Кундієвим та іншими співробітниками інституту отримали Державну премію України в галузі науки і техніки.

За ініціативи Ісаака Михайловича в лабораторії протягом останніх десяти років активно розробляється проблема вікової токсикології, зокрема, дія малих доз хімічних речовин і реакції на них організму залежно від віку. Результати експериментальних досліджень за цією проблемою знайшли відображення в колективній монографії «Нариси вікової токсикології», що вийшла українською і російською мовами (2005 р., 2006 р.). За його участю видана монографія «Очерки физиологии и гигиены труда пожилого человека» (2007 р.), у якій розглядаються вікові аспекти геронгієни та профілактичної токсикології.

Як вченого, Ісаака Михайловича вирізняє відчуття нового й прогресивного. Сьогодні він і його співробітники поряд з традиційними експериментами на тваринах приділяють увагу впровадженню в токсикологічний експеримент альтернативних методів і тест-систем, які є виправданими з економічної та етичної позицій. У лабораторії створені належні умови для проведення досліджень на культурі клітин людини і тварин, яким у сучасній світовій практиці приділяється особлива увага. Ідея таких досліджень знайшла своє втілення в монографії «Лікарська токсикологія. Альтернативні методи і тест-системи», що вийшла за його редакцією в 2008 році.

Розвиток нанотехнологій і синтез наноматеріалів на основі важких металів, які активно впроваджуються в різні сфери діяльності людини, поставив нові завдання перед промисловою токсикологією. Під керівництвом Ісаака Михайловича в

лабораторії з 2007 року розпочаті дослідження у новій галузі — нанотоксикології. На основі даних експериментальних досліджень особливостей токсикокінетики та токсикодинаміки наночастинок металів запропоновано алгоритм оцінки біобезпеки наноматеріалів в умовах *in vitro* та *in vivo*, визначені критерії характеристики рівня потенційної небезпеки наночастинок металів та інших наноматеріалів, які викладено в «Методичних рекомендаціях з оцінки безпеки лікарських нанопрепаратів» (2013 р.), підготовлених у співпраці з установами НАН і НАМН України. Також у співавторстві з іншими науковцями видано Методичні рекомендації «Гігієнічне нормування та контроль наноматеріалів у виробничому середовищі», що визначають порядок контролю наноматеріалів, які представляють потенційну небезпеку для здоров'я людини, у повітрі робочої зони.

Слід зауважити, що нанотоксикологія хоч і активно розвивається, проте проблема впливу на організм людини важких металів продовжує залишатись пріоритетною в напрямках діяльності лабораторії. У 2016–2017 роках колективом авторів за загальною редакцією І. М. Трахтенберга підготовлено і видано 4 випуски наукового видання «Нариси з токсикології важких металів». У цих випусках надано узагальнення багаторічних досліджень і спостережень українських науковців з проблеми токсикології важких металів — свинцю, ртуті, кадмію, заліза; визначено їхню роль у розвитку професійно та екологічно обумовлених захворювань.

Не можна не відзначити, що завжди наш Вчитель приділяв увагу науково-організаційній роботі. Ще студентом і молодим викладачем у своїй *alma mater* він обирався членом керівних бюро громадських організацій інституту. В подальшому на нього як на авторитетного педагога і дослідника в різні роки були покладені обов'язки голови факультетських методичних комісій, головного позаштатного спеціаліста з профілактичної токсикології МОЗ України, заступника голови правління Київського міського наукового товариства гігієністів, голови Комісії з питань науки правління Українського наукового товариства гігієністів, члена спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій, члена редколегій і редакційних рад низки міжнародних і вітчизняних періодичних видань. Активна і значима участь Ісаака Михайловича в роботі Комітету з питань гігієнічного регламентування Держсанепідслужби

України та діяльності в Фармкомітеті МОЗ України (нині Державний експертний центр МОЗ України), де він очолює консультативно експертну групу «Лікарська токсикологія». До 25-річчя Державного експертного центру МОЗ України за редакцією академіка І. М. Трахтенберга була видана книга «Лікарська токсикологія. Ювілейні нотатки» (2017 р.), у якій викладено історію становлення, завдання та основні напрями діяльності, описано важливі аспекти дії лікарських засобів на організм, представлені основні підходи до проведення доклінічних досліджень лікарських засобів, визначено нові напрями подальших досліджень, таких як нанофармакологія та нанотоксикологія.

«Пам'ять — це історія!» — ці слова Френсіса Бекона завжди нагадує Ісаак Михайлович своїм колегам, учням, молодим ученим. Саме з історії ми черпаємо мудрість, історія є справжнім даром досвіду і знань. На рубежі тисячоліть розкрився літературний талант нашого ювіляра в жанрі наукової публіцистики і мемуаристики. Трилогія «Запоздалые заметки» (2000 р., 2001 р., 2002 р.), «Из записных книжек и не только...» (2003 р., 2005 р.), книга «Про отрути й отруєння» (2000 р., 2008 р.) зібрали чимало відгуків від колег науковців, у тому числі тих, що проживають за кордоном. І це не дивно. На сторінках його мемуарів читач зустрічається з видатними діячами вітчизняної медицини, може відчутти гостроту проблем, що виникли з ліквідації санітарних наслідків війни, встановлення верховенства пріоритету профілактичного спрямування в охороні здоров'я, належної організації науки в країні.

Як відданий киянин Ісаак Михайлович з любов'ю відноситься до рідного міста та його мешканців, особливо до вулиці Тарасівської, з якою пов'язано багато спогадів. У 2013 році він написав книгу «Мой Киев, мои киевляне», у якій ділиться своїми знаннями про історію та архітектуру нашої столиці, але особливу увагу приділив киянам — ученим-медикам, письменникам і поетам, художникам і архітекторам, педагогам і музикантам, меценатам, тим, хто є гордістю нашого міста і прославив його своєю діяльністю в різні часи. Іменний покажчик у 2 томах цієї цікавої і пізнавальної книги складає 1665 осіб.

У 2015–2018 роках у Видавничому домі «Авіцена» видано книгу «В начале нового века» в 4 томах, у якій представлено статті, мемуарні нариси, окремі нотатки з записних книжок та архівних

матеріалів автора, які відображають особливості сучасних реалій і спонукають читача до полеміки та роздумів.

Слід зауважити, що в своїх книгах і публіцистичних нарисах Ісаак Михайлович неодноразово посилається на визнаного гуманіста, відомого лікаря й філософа Альберта Швейцера: «Для людей, яким перевалило за 60, у мене є один рецепт: багато працювати і ще більше працювати». Цією тезою він незмінно керується й сам. Йому властиві висока працездатність, вимогливість до себе і співробітників, захопленість справою. Наш вчитель — гідний зразок наслідування обов'язковості, сумлінності, доброзичливості і честі. Як творчий лідер колективу І. М. Трахтенберг високо цінує активність і самостійність думки співробітників, їхнє прагнення аргументовано доводити свою позицію й у той самий час прислухатися до доброзичливих порад колег і опонентів, адекватно на них реагувати. Усі ці риси характеру та особистості дозволяють йому плідно співпрацювати з колегами — токсикологами і фармакологами, гігієністами і екологами, успішно готувати наукові кадри. Ісаак Михайлович щедро ділиться своїми знаннями та науковими ідеями з учнями, співробітниками і колегами з інших установ, усіма, хто до нього звертається за порадами.

Ісаака Михайловича відрізняє безкомпромісна громадська позиція та активність. Останні яскраво виявляються в численних виступах на сторінках періодичних громадсько-політичних видань і присвячені гострим проблемам сучасного життя, проблемам організації науки й підготовки наукових кадрів, вихованню молоді на прикладах життя видатних діячів медичної науки та охорони здоров'я. Його активна наукова та громадська діяльність отримала широке суспільне визнання. Він удостоєний звання «Почесний член Наукового товариства гігієністів Болгарії (1988 р.)», «Почесний професор Інституту мікробіології та імунології імені І. І. Мечникова НАМН України» (2012 р.), «Почесний професор Тернопільського державного медичного університету імені І. Я. Горбачевського» (2013 р.),

«Почесний доктор Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (2013 р.)», «Почесний професор Національного медичного університету імені О. О. Богомольця» (2018 р.).

Наш ювіляр є лауреатом Державної премії України (2002 р.), премії НАМН України з профілактичної медицини (1995 р., 2002 р., 2009 р., 2015 р.) та премії НАН України імені О. О. Богомольця (2009 р.).

Ісаака Михайловича нагороджено урядовими нагородами, зокрема, медалями «За оборону Києва» і «За доблестний труд в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.», орденом «За заслуги» III, II і I ступенів; а також нагородами «Медаль Леонардо да Вінчі» Європейської академії природничих наук (2013 р.) та «Медаль імені М. М. Амосова» (2017 р.).

Не можна не відзначити окремо діяльність Ісаака Михайловича на посаді голови Клубу творчої інтелігенції імені академіка В. В. Фролькіса, який успішно функціонує протягом 15 років і завоював широке й заслужене визнання не тільки серед науковців. Заснування клубу та його подальше активне існування — це дань пам'яті своєму другові, видатному вченому-фізіологу і геронтологу Володимиру Веніаміновичу Фролькісу. Співпраця та спілкування київської інтелігенції — учених, лікарів, представників мистецтва сприяє поширенню в нашому суспільстві такої необхідної доброти та духовності.

Як творча особистість Ісаак Михайлович заряджає нас своєю енергією і спонукає до нових наукових звершень, учить людяності та доброти, поваги до своїх попередників і вчителів. Тож, у день його славетного ювілею висловлюємо найщиріші привітання й побажання. Бажаємо нашому дорогому Вчителю міцного здоров'я, подальшого творчого натхнення, радості й позитивних емоцій від спілкування з рідними, колегами, учнями. Многая літа!

Листопад 2018 року